

MARTIN MEVIUS

Koronát Rákosinak!

A Vogeler-ügy, a Szent Korona és a magyar szocialista rendszer nemzet(köz)i legitimációja, 1945–1978*

1978. január 6-án egy amerikai küldöttség, Cyrus Vance külügyminiszter vezetésével, átadta a magyar hatóságoknak az 1945 óta az Egyesült Államokban őrzött Szent Koronát. A televíziós közvetítésben is látható volt, ahogy négy, a hagyományos koronaőrség díszlépésének szovjetesített változatával elég furcsán lépő magyar katona a Parlament épületébe kíséri a koronát. A korona hazatérésének története meglehetősen ismert.¹ A visszaszolgáltatás akkoriban világszerte feltűnést keltett, és ez Magyarországon megismétlődött a harmincadik évfordulón.²

Nem csak Kádár János, hanem elődje, Rákosi Mátyás is kérte az értékes relikvia visszaszolgáltatását. A történészek egyik eset kapcsán sem tették fel a kérdést: miért sóvárogtak kommunista politikusok, Rákositól kezdve a korona után. Manapság egyre gyarapodó szakirodalom foglalkozik azzal, miként vették át a kommunista mozgalmak és rendszereik a nemzeti jelképeket.³ A korona azonban olyan jelkép volt, amely

* A tanulmány eredetileg a *Slavonic and East European Review* 2011. januári számában jelent meg.

¹ GLANT Tibor: *A Szent Korona amerikai kalandja, 1945–1978*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997; Uő: *American-Hungarian Relations and the Return of the Holy Crown*. In: R. William WEISBERGER–Denis P. HUPCHIK (szerk.): *Hungary's Historical Legacies: Studies in Honor of Béla Várdy*. Boulder, Colorado, 2000. 169–186.; Katalin KÁDÁR LYNN: *The Return of the Crown of St. Stephen and its Subsequent Impact on the Carter Administration*. *East European Quarterly*, 2000/2. 181–215.; Attila SIMONITSITS (szerk.): *The Last Battle for St Stephen's Crown*. Well Publishing, Toronto, 1983. Köszönettel tartozom a Holland Tudományos Kutatási Szervezet anyagi támogatásáért, továbbá Glant Tibor, Deák István, Jan C. Behrends, Somorjai Ádám, Kees Teszelszky, Eric Weaver és névtelen lektoraim hasznos megjegyzéseirért.

² MURÁNYI Gábor: *Korona-visszaadási ceremónia 1978-ban*. Mindenkinek, akit illet. *HVG*, január 3. <http://hvg.hu/kultura/200801HVGFriss104.aspx>. Letöltve: 2009. június 1.

³ Áttekintésképp Martin MEVIUS: *Reappraising Communism and Nationalism*. *Nationalities Papers*, 2009/4. 377–400.

kapcsolódott a monarchiához, az irredentizmushoz és a valláshoz is. Mi tette mégis kíváncsossá egy rendszer számára, amelyik republikánus, internacionalista és világi volt? Sőt, Szálasi Ferenc koronára tett esküje hivatalba lépésekor be is mocskolta ezt a jelképet.

Az első alkalommal 1950 nyarán követelték a korona visszaszolgáltatását. Magyar emigránsok világszerte rémülten olvasták a *Washington Post* tudósításait, miszerint Robert Vogelert, egy amerikai üzletembert, akit koholt vádak alapján bebörtönöztek, elengednék a koronáért cserébe. A számkivetettek levelekkel ostromolták az amerikai külügyminisztériumot, esdekelve, nehogy átadják a koronát. A külügyminisztérium tagadta, hogy ez része lenne a tárgyalásoknak.

Az biztos, hogy a magyarok 1950 szeptemberében hivatalosan is kérték a koronát, de nem tudni, ez volt-e az első alkalom, hogy az szóba került, vagy pedig végig napirenden volt a kérdés.⁴ Egyáltalán, miért vette elő Rákosi a korona ügyét? A koronáról és a magyar–amerikai kapcsolatokról írt legfontosabb munkák⁵ nem elemzik ezt az epizódot, megelégszenek azzal, hogy megállapítják: a korona cserealapot jelentett Vogelerért. Susan Carruthers részletesen bemutatja Vogeler ügyét, de főként arra kíváncsi, miként fogadta azt az amerikai média, és kevés figyelmet szentel a tárgyalásoknak.⁶

A magyar és az amerikai külügyminisztériumi iratok segítségével néhány kérdésre választ kaphatunk. Különösen Nathaniel P. Davis követjelentései tanulságosak. Mesterien megfogalmazott memorandumai tele vannak kiváló megfigyeléseivel, és humánus természetéről tanúskodnak. Magyar partnere, Berei Andor külügyminiszter-helyettes anyagai, noha kevésbé szórakoztatóak, jórészt megerősítik Davis előadását, és kitöltik annak hézagait. Ebből kitűnik, hogy a korona eredetileg nem szerepelt a tárgyalások napirendjén, csak egy óvatlan kiszivárogtatás és az Associated Press újságírójának spekulációkra alapozott tudósítását követően került fel.

Írásom a legitimáció három vonatkozását tárgyalja: a korona szerepét a rendszer nemzetközi elfogadásában, a nemzeti legitimitás koronához kapcsolódó elemeit és a korona amerikai visszatartását kísérő jogi vitát. Mindezek fontos szerepet kaptak az amerikai és magyar propagandá-

⁴ KATONA Csaba: Az „elveszett” magyar Szent Korona hazatérése 1978-ban. http://www.natarch.hu/archivnet/old/rovat/cikk.phtml?cikk_kod=268. Letöltve: 2011. május 17.

⁵ GLANT Tibor: *A Szent Korona amerikai kalandja, 1945–1978*. I. m. 40.; László BORHI: *Hungary in the Cold War, 1945–1956: Between the United States and the Soviet Union*. CEU Press, Budapest, 2004. 184.

⁶ Susan L. CARRUTHERS: *Cold War Captives: Imprisonment, Escape and Brainwashing*. University of California Press, Berkeley, 2009. 136–173.

ban, továbbá a magyar emigránsok tiltakozásában, de az átlagos magyarokat jobbra nem ragadták magukkal.

Nemzetközi és nemzeti legitímáció

Noha egyelőre egyetlen dokumentumból sem derült ki Rákosi motivációja, a Vogelerről folytatott tárgyalások erősen valószínűsítik, hogy soha nem gondolt komolyan a korona visszaszerzésére, csak cserealapként számított rá. A hidegháború csúcspontján a nemzetközi elismertség bizonyára kevésbé számított, mint később Kádár esetében. A nemzetközi szinten a magyarok nem az amerikaiak elismerésére számítottak, hanem hevesen támadták őket propagandájukban.

Ezzel szemben Kádár a korona visszaszolgáltatását nyíltan a kétoldalú kapcsolatok kérdésévé tette. Nagy Imre hóhéaraként, az 1956-os forradalom leverőjeként talán még Rákosinál is kevésbé volt elismert otthon és nemzetközileg. Továbbá – eltérően Rákositól – Kádárnak valóban esélye volt a sikerre. Az enyhülés kezdete, a békés egymás mellett élés doktrínájának meghirdetése, valamint a viszonylag szabadabb magyar diktatúra és a gazdasági reformok miatt sokkal hihetőbb volt, hogy az amerikaiak egy napon visszaadják a koronát.

A Szent Korona a rendszer hazai elfogadottságához is kapcsolódott. A szinte gépiesen „Moszkva ügynökeinek” csúfolt kommunisták nemzeti jelképek segítségével próbálták kimutatni, hogy ők is hazafiak. Főként a nemzeti forradalmi szimbólumokat kedvelték: a párt az 1514-es parasztháború és 1848 örökösének hirdette magát. A kommunisták nemzeti önképében azonban nemigen akadt hely a nyíltan vallásos vagy arisztokrata jelképeknek, és a Horthy-rendszer irredenta köztéri alkotásai is eltűntek.⁷ A korona vallási jelkép is volt, arisztokratikus is, teljesen elentétes a rendszer önképével, emellett szerepe volt az irredenta politikában is.⁸ Nem meglepő módon a Horthy-rendszert és az irredentizmust elutasító kommunisták számára a korona problematikus volt. Szent István azonban túl népszerű figura volt ahhoz, hogy közvetlenül megtámadják az emlékét. Inkább augusztus 20-át értelmezték át az új ke-

⁷ Martin MEVIUS: *Agents of Moscow: The Hungarian Communist Party and the Origins of Socialist Patriotism, 1941–1953*. Clarendon Press, Oxford, 2005.

⁸ Roger Cornelis Emiel TESZELSZKY: *De Sacra Corona Regni Hungariae. De kroon van Hongarije en de ontwikkeling van de vroegmoderne identiteit (1572–1665)*. PhD disszertáció, Rijksuniversiteit, Groningen, 2006. 1. fejezet.; László PÉTER: The Holy Crown of Hungary, Visible and Invisible. *Slavonic and East European Review*, 2003/3. 421–521.

nyér és az alkotmány ünnepévé. Szent Istvánnak szekularizált értelmezéssel az ünnep periferiáján jutott hely.⁹ A sztálinista alkotmány augusztus 20-i ünnepségével a rendszer hallgatólagosan elfogadta folyamatoságát Szent István országával anélkül, hogy a hiányzó korona kérdése felmerüljön. Rákosi ezt amúgy is múzeumba illő történeti tárgynak minősítette. Kádár megközelítése más volt: kísérletet tett rá, hogy a vallási szimbólumot világivá, a nemzeti függetlenség jelképévé tegye.

A Szent Korona-tan értelmében azonban a korona elméletileg még az istentelen kommunista rendszert is legitimálhatta, legalábbis ellenfelei szerint. Elvégre végső soron a szuverenitás letéteményese nem az uralkodó, hanem a korona. Az idegen Habsburgok éppúgy legitimek voltak, mint Horthy király nélküli rendszere. Nincs nyoma annak, hogy a Szent Korona-tannak szerepe lett volna a kommunisták visszaszolgáltatás iránti igényében, de meghatározta a jobboldal tiltakozását a lehetőség ellen. Szálasi is azért vitte magával a koronát, mert hitt legitimáló erejében.

Szálasi menekülése nyomán két ellentétes jogi fikció alakult ki korona amerikai megőrzéséről. Ezek széles körben éppen a Vogeler-ügy során váltak ismertté. Az amerikai külügyminisztérium szerint a korona nem hadizsákmányként került hozzájuk, hanem magyar tisztek egy csoportja adta át megőrzésre. Ennek azért volt jelentősége, mert a fegyverszünet és a békeszerződés kötelezte az Egyesült Államokat arra, hogy az önként Németországba vitt javakat visszaszolgáltassa. A magyar fél vitatta az amerikai álláspontot, arra hivatkozva, hogy a koronát „fasiszták” és „háborús bűnösök” juttatták amerikai kézre. Noha a résztvevők és a szocialista korszak történészei részletesen taglalták a korona elmenekítését, független megfigyelők soha nem nyilatkoztak arról, melyik jogi fikció is lenne elfogadható. Ezét is kell itt foglalkoznunk velük.

A korona őrzői: egy vitatható jogi fikció

A koronát csak a miniszterelnök és a koronaőrség egyetértésével lehetett elvinni a rejtékhelyéről. Vita esetén a parlament döntött.¹⁰ A Vörös Hadsereg közeledtére Lakatos Géza, az utolsó legális miniszterelnök és Radvánszky Antal, a koronaőrség parancsnoka a pápai nuncius őrizetére bízták a koronát.¹¹ Szálasi jogszerűtlenül vitte külföldre azt: nem

⁹ Árpád von KLIMÓ: *Nation, Konfession, Geschichte: zur Nationalen Geschichtskultur Ungarns im europäischen Kontext (1860–1948)*. Oldenbourg Verlag, München, 2003.

¹⁰ A jogi összefüggéseket taglalja Anton RADVÁNSZKY: *Das Amt des Kronhüters im Staatsrecht und in der Geschichte Ungarns. Ungarn Jahrbuch*, 1981. 1–63., különösen 43–45.

¹¹ Uo. 47.

csak puccsal került hatalomra, de Radvánszky nem is egyezett bele a menekítésbe, és tiltakozásul lemondott. Nem is szükséges megemlítenünk, hogy Szálasi a parlament hozzájárulását sem kérte.

A Szent Korona-tan fontos szerepet játszott Szálasi döntésében. Később úgy indokolta ezt a lépést, hogy „Magyarországon a Szent Korona és az államfő elválaszthatatlanok egymástól”.¹² Szálasi már a nyilas puccsra készülve közölte Veesenmayer német követtel, hogy a koronát ki kell ragadni Horthy kezei közül: „Nem a kormányzó, hanem a korona a maga fizikai valójában képviseli a szuverenitást.” Később Kemény Gábor nyilas külügyminiszter kijelentette: „a magyar történelemben a korona birtoklása mindig eldöntötte a hatalom kérdését”.¹³ Hasonló okból utasította el Szöllősi Jenő miniszterelnök-helyettes a Koronaőrség kérését, hogy a koronát a pannonhalmi apátságban rejtse el. Nem bízott a katolikus papságban, feltételezve, hogy valójában a Habsburgok hívei.¹⁴

Két nappal a puccs után Szálasi, mintegy „előre gondolkodva”, arról beszélt Veesenmayerrel, el lehetne-e szállítani a koronát Németországba, megőrzésre. A követ egyetértett, és a német hadvezetés fel is ajánlotta Sigmaringen kastélyát erre a célra.¹⁵ Szálasi, miután esküt tett a koronára, 1944. november 4-én elrendelte elszállítását. A Vörös Hadsereg elől a nyilas vezetés Ausztria felé menekült. Konvojukban haladt a koronázási ékszereket szállító teherautó és tizenkét koronaőr.

Németország összeomlása ellenére, ügyet sem vetve rá, hogy a Vörös Hadsereg ostroma romba dönti Budapestet, Szálasi saját politikai túlélésén gondolkodott, a korona nyújtotta legitimitást is számba véve. Nem csak az ellenséget, hanem vetélytársait is távol akarta tudni tőle. Szöllősi követelte, hogy a korona, elszállítása során mindvégig a nyilaskeresztes kormány közelében maradjon.¹⁶ Szálasinak esze ágában sem volt átadni azt az amerikaiaknak. Kötelességének tekintette gondoskodni arról, hogy a korona ne kerüljön ellenséges kézbe, ideértve az amerikaiakat is.¹⁷

¹² Márton HIMLER: *Így néztek ki a magyar nemzet sírásói: a magyar háborús bűnösök amerikaiak előtt tett vallomásának hiteles szövege*. St. Mark, New York, 1958. 138.

¹³ MOL McCartney iratok. 14085m mikrofilm, 66. Közölte KARSAI Elek (szerk.): *Szálasi naplója. A nyilas mozgalom a II. világháború idején*. Kossuth, Budapest, 1978.

¹⁴ Anton RADVÁNSZKY: i. m. 63.

¹⁵ Budapest Főváros Levéltára (BFL) XXV.i.a. Tanúvallomási jegyzőkönyv. 166. XV. 20.71. 0006.0185; Attila SIMONTSITS (szerk.): i. m. 51–58., 28.

¹⁶ Primási Levéltár (PL), Esztergom, A Mindszenty-per iratai. V700/9a. 34–36. „A Magyar Szentkorona útja Budapestről a mai őrzési helyéig.”

¹⁷ Márton HIMLER: i. m. 138.

Radvánszky utóda Pajtás Ernő volt. Az ő története a meglehetősen gyenge alapja annak a felfogásnak, miszerint magyar tisztek az amerikaiak „gondjaira” bízta a koronát. Pajtás szerint a nyilas kormány április 25-i ülésén valaki azt javasolta, hogy a koronát darabolják fel és osszák szét a miniszterek között, hogy a „végső német győzelem” után ismét összeforrasszák. A koronaőrök megdöbbentek, majd cselekedtek: május 1-jén megszökve magukkal vitték a koronát, és végül megadták magukat az amerikaiaknak.¹⁸ A fogságban Pajtás találkozott Horthyval, aki Magyarország utolsó legitim vezetőjének volt tekinthető, és aki úgy vélte, hogy a korona nem hadiszákmány, mivel a magyar hatóságok szállították el az országból. Ezt követően amerikai tisztek megígérték Pajtásnak, hogy a koronát csak a szabad Magyarország kapja vissza.¹⁹

Pajtás beszámolója – amelynek számos változata ismert – megbízhatatlan. Nem egyszerű koronaőr volt, hanem Szálasi gyerekkori játszótársa Kassán, és együtt jártak a kőszegi katonaiskolába is.²⁰ Más források arra utalnak, hogy Szálasi végig meghatározta a korona sorsát. A nyilas kormány utolsó, április 25-i ülésének jegyzőkönyve egyszerűen kijelenti, hogy Szálasi megtette a koronára vonatkozó szükséges intézkedéseket.²¹ A kormánytagok amerikai és magyar kihallgatási jegyzőkönyvei semmit sem szólnak a korona feldarabolásának drámai történetéről. Ezzel szemben Szálasi pontos utasításokkal látta el szárnysegédjét, Gömbös Ernőt: halála esetén – amennyiben öt éven belül nincs Magyarországnak nyilas kormánya – a koronát át kell adni a Német Birodalomnak.²²

Az a legvalószínűbb, hogy a koronaőrök, Szálasi utasítására, kivették a koronát a ládájából, és Mattsee közelében elásták egy félbevágott katonai benzines hordóban. Pajtás szerint Szöllősi engedélyezte a menekülési tervet.²³ Ahogy a vereség nyilvánvaló lett, Kemény Gábor külügyminisz-

¹⁸ PL, Esztergom V700/9a. 34., 36. Ez a változat különbözik attól, amit Pajtás *A Szent Korona kalandos útja Budapesttől Németországig* címmel (*Hungária*. Hontalan magyarok hetilapja, 1949. május 27. és június 3.) tett közzé.

¹⁹ National Archives and Records Administration (NARA), College Park, Maryland, Research Group 59. Bureau of Intelligence and Research Office of Soviet and East European Analysis. Intelligence Reports on the USSR and Eastern Europe 1942–1960. Intelligence report No. 5867. The Holy Crown of Hungary status since WWII.

²⁰ Például, Esztergom, V700/9a. 34–36.

²¹ KARSAI Elek: i. m. 481–490.

²² Himler Márton hallgatta ki a nyilas kormánytagokat, idézett munkájában összegezte azok eredményét. Az eredeti kihallgatási jegyzőkönyvek még nem kerültek elő. Később a magyar hatóságok is vallatásra fogták őket pereik előkészítése során. Ezek az iratok a BFL megfelelő állagában lelhetők fel. Szálasi utasításaira: Márton HIMLER: i. m. 138.

²³ PAJTÁS Ernő: i. m. 1949. június 3.

ter, május 4-én, tárgyalásokat ajánlott az amerikaiaknak. Azzal érvelt, hogy a szuverenitást megtestesítő Szent Korona birtoklása kétségtelenné teszi a nyilas uralom alkotmányosságát.²⁴ Szálasi és Szöllősi konvoja, az üres koronáládát szállító teherautóval együtt, május elején adta meg magát az amerikai 7. hadseregnek. Ekkor Pajtás még nem akarta az amerikaiak gondjaira bízni a koronát, hallgatott annak elásásáról is, mivel abban bízott, hogy Ausztria és Magyarország megmenekülhet a hosszú megszállástól, és így nem kell idegen kéznek érintenie a koronát.²⁵ Az amerikaiak július 24-ig nem is nyitották ki a ládát. Miután kiderült, hogy az üres, kihallgatták Gömbös Ernőt és Pajtást, akik csak hosszú kérdezősködés nyomán beszéltek a korona eltemetéséről.²⁶

1945 nyarán mind az amerikai, mind a magyar katonai hatóságok abból a feltételezésből kiindulva jártak el, hogy a koronát vissza kell szolgáltatni Magyarországnak, ami mutatja, hogy ekkor még az amerikaiak is zsákmánytárgynak tekintették. Június 27-én az Ideiglenes Kormány külügyminisztere, Gyöngyösi János kérte is a visszaszolgáltatást.²⁷ A magyarországi politikai jobboldalt a Szent Korona-tan indította arra, hogy ezt megakadályozza. Waigand József teológus sürgette Mindszentyt, hogy kérje az amerikaiakat, juttassák vissza a Szentatyának, akitől ezer éve kaptuk. Attól félt, a kormány nem kezeli majd a nemzeti ereklyének kijáró tisztelettel, és a legjobb esetben is profán múzeumi tárgy lesz belőle. Még azt is feltételezte, hogy az ország akkori vezetői jóvátétel címén átadják a Szovjetunióknak.²⁸ Nem sokkal később Mindszenty valóban az amerikaiakhoz fordult, kérve, hogy a legszentebb nemzeti ereklyét a Vatikánnak adják át megőrzésre.²⁹ Erre válaszul fogalmazta meg az amerikai követség egy távirata 1946 áprilisában azt a jogi fikciót, amit aztán évtizedekig képviselt: a magyar hatóságok a koronát megőrzésre adták át, ezért visszaszolgáltatása nem része a fegyverszüneti feltételeknek.³⁰

Sem az amerikai, sem a pápai adminisztráció nem lelkesedett a Vatikán bevonásáért, így a korona sorsa nem dőlt el. 1947 januárjában a ma-

²⁴ Anton RADVÁNSZKY: i. m. 63.

²⁵ Például, Esztergom, V700/9a. A magyar Szentkorona és a koronázásijelvények útja az amerikai hadseregnek. 46–47.

²⁶ Seventh Army Interrogation Center APO 758. US Army. In: Attila SIMONTSITS: i. m. 93–95. Márton HIMLER: i. m. 138.

²⁷ NARA Intelligence report No. 5867.

²⁸ Waigand levele Mindszentyhez, 1946. február 4., PL, Esztergom, V700/9a. 8.

²⁹ Keltezetlen levéltervezet, PL, Esztergom, V700/9a., 10.

³⁰ SOMORJAI Ádám–ZINNER Tibor (szerk.): *Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty élettörténetéhez.* Budapest, 2008. 284–285.

gyar visszaszolgáltatási bizottság kérte annak átadását. Nagy Ferenc miniszterelnök azonban ezt megakadályozta, és kérte, hogy a koronát az amerikaiak őrizzék meg.³¹ Mindszenty 1947 augusztusában ismét javasolta a pápának, hogy kérje a korona felügyeletét ahelyett, hogy visszakérülne Magyarországra, és 1947 szeptemberében ugyanezt tudatta Chapin amerikai követtel.³² Mindszenty rendszeresen megemlítette a korona alkotmányjogi jelentőségét, küldötte a Vatikánban, Péterfy Gedeon pedig arról panaszkodott, hogy az amerikaiaknak fogalmuk sincs a korona történeti és jogi jelentőségéről vagy megszentelt mivoltáról. Ezen a ponton Péterfynek az Egyesült Államok egyik diplomatája kijelentette, hogy ha a magyar kormány kérné, az amerikaiak nem tagadhatnák meg a korona visszaszolgáltatását.³³ 1948 márciusában már arról számolt be a külügyminisztérium a budapesti követségnek, hogy a korona visszaszolgáltatására nem alkalmas az idő, a kormányzat és a politikai helyzet miatt.³⁴ Ez egyértelműen politikai és nem jogi döntés volt.

Az amerikai jogi fikció igencsak bizonytalan alapon állt. Valójában egy illegitim, menekülő kormány a törvények ellenére elszállította az országból, elsősorban azért, hogy saját legitimitását erősítse. Szálasi valóban meg akarta őrizni a koronát, de nem amerikai, hanem német kézben.

Itt kell keresnünk a magyar és az amerikai kormány között a Vogeler-ügyben kirobbant verbális háború alapjait. Amíg az amerikai kormány a korona visszatartásával a rendszer elismerésétől is tartózkodott, a magyar kormány nem alaptalanul állította, hogy azt a „fasiszták” rabolták el. A magyar álláspont sem volt teljesen védhető, mivel az utolsó szabadon választott miniszterelnök kifejezetten arra kérte az amerikaiakat, hogy őrizzék azt tovább, és ez értelmezhető úgy is, mint a békeszerződés mellett ehhez szükséges engedély. Egyik kormány sem bocsátkozott részletes tárgyalásokba álláspontjukról, ami megerősíti, hogy mindegyik jogi fikció volt, egy meghatározott politikai nézőpont termékei. Ezek végül a propagandaháború részeként kerültek elő 1950 és 1951 között, amikor a Vogeler-ügy nyomán a nemzetközi média érdeklődött a korona iránt.

³¹ RÁSZLAI Tibor: A Szent Korona hazatérése. *Valóság*, 2006/6. <http://valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon==255&lap=0>. Letöltve: 2009. június 1.

³² Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) V700/2. 1–2.

³³ ÁBTL V700/44. 341–344.

³⁴ NARA Intelligence report 5867.

A Vogeler-ügy és a Szent Korona

Mindszenty lépéseit nem csak az amerikaiak, hanem az ÁVO is figyelte. Rákosi szerepet juttatott a koronának Mindszenty perében, 1949 februárjában. Személyesen eszközölte ki, hogy a korona ügye kerüljön bele a vallomásba. A vád szerint Mindszenty Habsburg Ottót akarta megkoronázni vele, mintegy felelevenítve Szöllősi Jenő félelmét is. Ez teljes képtelenség volt, Mindszenty elfogott levelei a legcsekélyebb utalást sem tartalmazták erre.³⁵ A párt propagandistái gond nélkül dűlőre jutottak a korona nemkívánatos vallásos és irredenta jelentésével, egyszerű történeti erekllyeként kezelve azt. Azzal vádolták Mindszentyt és az amerikaiakat, hogy megfosztják a magyar népet egy értékes múzeumi tárgytól. Ennek megfelelően a kommunisták vezette kormány a nemzeti érdek képviselésében léphetett fel. Ugyanezt használták ki a Vogeler-ügy során, ekkor már nem szándékosan, hanem egy véletlen nyomán, ami hirtelen napirendre tűzte a korona ügyét is.

Robert A. Vogeler az International Telephone and Telegraph (IT&T), egy amerikai cég Bécsben működő aligazgató-helyettese volt. Sokszor látogatott Budapestre 1949-ben, hogy a Standard Electric, az IT&T magyar leányvállalata államosításáról tárgyaljon. A tárgyalások nem haladtak, mivel az amerikai katonai hatóságok akadályozták a katonai licenszek átadását.³⁶ Ez minden bizonnyal idegesítette Rákosit és Gerő Ernőt, akiket tájékoztattak a helyzetről.³⁷ Attól is félték, hogy az amerikaiak átejtik őket, és elmaradott rádiótechnológiát kapnak.³⁸ Emellett a kommunista vezetés gyanakodva szemlélte a Standard korábbi időszakból megmaradt szakembereit és vezetőit. Gerő 1949 áprilisában megjegyezte, hogy a régi vezetők így vagy úgy az amerikaiak emberei, és kijelentette, hogy hasznos vezetőket kellene elhelyezni a Standardnál.³⁹

A Standard esetének hátterében ott található a Magyarországon végigsöprő államosítási hullám és az üzemek megtisztítása a „reakciós” elemektől. A tárgyalások kudarca szerepet játszott benne, hogy a magyar hatóságok szorosabbra fonták a Standard körüli hurkot. Vogeler kiszolgáltatott célpont volt. A bécsi rendőrség 1949 áprilisában illegális szerencsejáték gyanújával razziát tartott a helyi Osztrák–Amerikai Klubban, amelynek Vogeler az alelnöke volt. A rákövetkező botrány

³⁵ Martin MEVIUS: *Agents of Moscow*. I. m. 239–240.; PL, Esztergom, V700/93.

³⁶ MOL M-KS 276-116/a5. 1.

³⁷ Uo. 23a.

³⁸ Uo. 5.

³⁹ Uo. 72., 94.

során az osztrák kommunista sajtó kémkedés fedőszervének állította be, kelet-európai menekültek kicsempészésével vádolta a klubot, Vogelert pedig kémkedéssel.⁴⁰ Egy budapesti szállodában működő informátor is jelentette, hogy gyanúsán viselkedik. Az immár ÁVH-ra átkeresztelt állambiztonság 1949 novemberétől lehallgatta a telefonvonalát, és követte.⁴¹ A Standard alkalmazottainak letartóztatási hullámát azonban közvetlenül Geiger Imre vezérigazgató szökési kísérlete váltotta ki, amelyben Vogeler is szerepet vállalt.⁴²

Kiszabadulása után Vogeler a meglepett újságíróknak azt mondta, hogy volt valami igazság az ellene felhozott vádakban.⁴³ Nem sokkal a letartóztatása után Davis követ is azt jelentette Washingtonba, hogy „vannak arra utaló jelek, hogy Vogeler információt gyűjtött egy másik ügynökségnek, és szerepe lehetett egy magyar család menekülési kísérletében”.⁴⁴ Bécsben Vogeler kapcsolatban állt néhány kétes figurával, köztük embercsempészekkel. A Standardról folyó tárgyalások összeomlóban voltak, és Geiger egyre idegesebb lett; arra kérte Vogelert, segítsen neki kijutni az országból. Vogeler ezt megígérte. Felesége, Lucille kapcsolatba lépett egy csoporttal Bécsben, „akik ezt rendszeresen űzik”. Kódolt telefonbeszélgetések révén sikerült egyeztetnie férjével Geigerék távozásának időpontját.⁴⁵

A menekülés nem sikerült. Vogeler viszont játéknak fogta fel saját állambiztonsági megfigyelését, gúnyt űzött követőiből. Egy ízben, a csinos bárhölgy, Döry Edina kuncogása közepette álszakállban távozott az Astoriából. Az ÁVH humorérzék nélkül jegyezte fel, hogy a lármában szakállt, bajuszt és szemüveget vett elő a zsebéből, társasága nagy ámula-tára.⁴⁶ Egy másik alkalommal italt rendelt két ügynöknek.⁴⁷ A menekülési

⁴⁰ Robert A. VOGELER—Leigh WHITE: *I was Stalin's Prisoner*. Harcourt, Brace and Company, New York, 1952. 52. Ez az információ Vogeler ÁVH-anyagában is megtalálható. BFL VII. 5/c. 353. V-600/5/a, 2–8.

⁴¹ BFL VII. 5/c. 353. V-600/5/a, 14–17.

⁴² David S. Frey mutatott rá „a kirakatper mögötti valóságra” az AAASS bostoni konferenciáján, 2009. november 12–16. David S. FREY: *Robert Vogeler and the Trial of the Standard Electric Company in Hungary*.

⁴³ Hungary, it could happen to anybody. *Time*, 1950. május 7. <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,856757,00.html>. Letöltve: 2009. június 1.

⁴⁴ Budapest to Secretary of State, No. 1300. 1949. november 21. NARA, RG 59: General Records of the Department of State: Bureau of European Affairs: Office of European Affairs: Records Relating to Hungarian Affairs 1949–1953, Hungary, USAF plane incident to Vogeler Case, #1, Vogeler 1.

⁴⁵ Transcripts of Proceedings. Interview with Mr. Robert A. Vogeler, Monday, May 31, 1951. 2:25 pm to 3:45 pm. 1951. május 31. NARA, RG 59: General Records of the Department of State: Bureau of European Affairs: Office of European Affairs: Records Relating to Hungarian Affairs 1949–1953, Vogeler Interviews.

⁴⁶ Robert VOGELER—Leigh WHITE: i. m.; BFL VII. 5/e. 353. V-600/5/a, 2–8.

⁴⁷ Transcripts of Proceedings. Interview with Mr. Robert A. Vogeler, June 1, 1951, 1:45 pm to 5:05 pm. NARA. Vogeler Interviews.

kísérlet amatőr jellegét mutatta, hogy Geiger csoportja háromról gyorsan hat főre szaporodott, utolsóként Dőry Edina is csatlakozott hozzájuk.⁴⁸ Gerő egyik új kádere a Standardnál elárulta őket. Egy, az amerikaiak és a britek bizalmát élvező titkár jelezte, hogy gyanúja szerint Geigerék át akarnak állni az amerikaiakhoz.⁴⁹ Geigert november 10-én tartóztatta le az ÁVH a határon, Vogelert – útban Bécs felé – 18-án, 21-én pedig a Standard brit könyvelőjét, Edgar Sanderst fogták le.

Az első amerikai ellenlépések

Davis követ számára ez egy tizenhét hónapos küzdelem kezdetét jelentette Vogeler kiszabadításáért. Már november 19-én felkereste Kállai Gyula külügyminisztert, és kérte az eset kivizsgálását. Kállai 22-én megerősítette Vogeler letartóztatását, és azt állította, hogy bevallotta a kémkedést és a szabotázst.⁵⁰ Davis azonnal lehetőséget szeretett volna kapni, hogy a konzul kapcsolatba léphessen Vogelerral, és ő maga Rákositól kért találkozót. Az előbbi kérést elutasították, az utóbbit jegelték. December közepén Davis cselhez folyamodott. A „kibicek kedvéért” megrendezett egy telefonbeszélgetést a State Departmenttel.⁵¹ Feltételezte, hogy úgys lehallgatják.⁵² Korábban ezzel a trükkel sikerült kiszabadítani Paul Ruedemannt és George Bannantine-t, a MAORT alkalmazottait, akiket 1948 szeptemberében tartóztattak le. A magyarok megelégedtek mindkettőjük írásos beismerésével, és kiutasították őket az országból.⁵³ Vogeler a telefonbeszélgetés során megtorló intézkedéseket említett, amennyiben Vogelert nem engednék el. A csel végül nem sikerült.

Ezt követően Davis tiltakozott Kállainál a magyar hatóságok nem igazán segítőkész hozzáállása miatt. Kijelentette, hogy meggyőződése szerint a Vogeler elleni vádak „teljesen alaptalanok”, és első ízben említette a lehetséges szankciókat, elsőként az amerikai állampolgárok magyarországi utazásainak tilalmát. Maga a fenyegetés – mint Davis később maga is mondta – abszurd volt. „Nem akartak amerikaiak tömegei Magyarországra utazni, és ha akartak volna, akkor sem kaptak volna vízumot”. Mindenesetre „Magyarország lett volna az egyike annak a két-három

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ MOL M-KS 276-116/a5. 1.

⁵⁰ Davis to Secretary of State, No. 1305. 22. November 1949. NARA Vogeler 1.

⁵¹ Budapest to Secretary of State NIACT 1348. 11 December 1949. NARA Vogeler 1.

⁵² EUR Mr Thompson to EE Mr Campbell, 13 December 1949. NARA Vogeler 1.

⁵³ Dean Acheson to Nathaniel P. Davis NIACT 706. 11 December 1949. NARA Vogeler 1.

helynek a világon, amiről kijelentjük, hogy nem alkalmas rá, hogy amerikai polgárokat fogadjon”.⁵⁴ Második ellenlépésként az Egyesült Államokban működő magyar konzulátusok bezárásával fenyegetett. Hiszen ha az amerikai konzul nem kereshetett fel egy amerikai állampolgárt, akkor „az Egyesült Államokban működő magyar konzulátusok értelme és haszna” is vitatható.⁵⁵

A harmadik ellenlépés az amerikai megszállási övezetben található javak visszaszolgáltatását érintette. Az elrabolt javak visszaszolgáltatását 1948 elején az USA már felfüggesztette. Arra hivatkoztak, hogy nagy részüket nem erővel vitték el, hanem tulajdonosaik engedélyével, hogy azok ne kerüljenek „a kommunisták kezébe”. Davis egyik feladata éppen az volt, hogy megoldást találjon erre a helyzetre.⁵⁶ Vogeler elengedése nélkül az Egyesült Államok befagyasztotta a kérdés megvitatását is. Davis december 9-én tájékoztatta a Németországi Főmegbízott Hivatalát (HICOG), hogy amíg Vogeler kiszabadulása függőben van, addig „a követség nem kíván tárgyalni a magyarokkal a restitúcióról”.⁵⁷ A koronát egyik távirat sem említette, de a harmadik ellenlépés vezetett hat hónappal később ahhoz a hibás feltevéshez, hogy mégis része az alkudozásnak.

Az amerikaiak, bízva abban, hogy a nem hivatalos nyomással egyszerűen megoldódik a kérdés, tartózkodtak a hivatalos diplomáciai fellépéstől. Mivel a magyarok továbbra is vonakodtak, Davis javasolta, hogy keményen figyelmeztessék őket.⁵⁸ Horváth Imre washingtoni magyar követnek december 20-án hivatalos jegyzéket nyújtottak át, amely elítélte a letartóztatást, és bejelentette a magyarországi utazások korlátozását.⁵⁹ Az amerikai kormány hivatalosan is elítélte a magyar hatóságok „tétlenségét, kitérő magatartását és rosszhiszeműségét”.⁶⁰ A magyarok hasonló hangnemben válaszoltak december 24-én, elutasítva az amerikaiak Magyarország belügyeibe történő durva beavatkozási kísérletét.⁶¹ Davis és Kállai december 30-án találkoztak; a követ azt sugallta, hogy a magyarok újévi ajándékként elengedhetnék Vogelert. Kállait nem nyűgözte le az

⁵⁴ Press and radio news conference. 15 June 1951. NARA Vogeler 10.

⁵⁵ Feljegyzés az amerikai követ és a külügyminiszter megbeszéléséről, 1949. december 14. MOL XIX-J-1-J-USA-1945-1965-9d.

⁵⁶ Press and radio news conference. 15 June 1951. NARA Vogeler 10.

⁵⁷ From Budapest to Secretary of State No 1344. 9. December 1949. NARA Vogeler 1.

⁵⁸ Budapest to Secretary of State NIACT 1348. NARA Vogeler 1.

⁵⁹ Assistant Secretary for European Affairs to the Under Secretary, Appointment with the Hungarian minister, 20 December 1949. NARA Vogeler 1.

⁶⁰ Note of 20 December No. 735. NARA Vogeler 1.

⁶¹ Szóbeli jegyzék 14075/1949, 1949. december 24. MOL XIX-J-1-J-USA-1945-1965-9d., 14075/1949

ötlet, viccnek minősítette, ami nem lehet a tárgyalások alapja.⁶² Davis ezt követően azt kérte, hogy engedjék el Vogelert, akár bűnös, akár nem. Az amerikaiak ennek fejében a jegyzékváltást meg nem történtnek tekintik, javulhatnak a gazdasági kapcsolatok, szóba kerülhet a Németországba került gördülőanyag visszaküldése.⁶³ A magyarok nem tágitottak. Január 3-án az USA formálisan megvonta a New York-i és a clevelandi konzulátusok elismerését, ezeknek január 15-vel kellett beszüntetniük működésüket.⁶⁴ A magyar válasz egy újabb indignált hangvételű jegyzék volt. Eszerint Magyarország jogosult arra, hogy kémkedéssel gyanúsított személyek esetében megtiltsa a konzuli látogatást, és egyúttal kijelentette, hogy nem fogja tűrni a beavatkozást a magyar belügyekbe.⁶⁵

Davis és Rákosi találkozása: az első kiszivárogtatás

A magyar sajtóban megjelent a jegyzék és a megbeszélések szövege, olyan módon, hogy az Davis szerint „teljesen eltorzította az elhangzottak értelmét”.⁶⁶ Három héttel később maga Davis is a kelletténél beszédesebb volt az Associated Press egyik újságírójával, és beszélt arról, hogy január 19-én találkozott Rákosival. Rákosi „igen érdekes fickó”, de nagyon nehéz beszélni vele, mivel „igen okos és bármilyen vitában legalább egy lépéssel előrébb jár”.⁶⁷ Rákosi angolul beszélt, „először akadozva”, de „ahogy belemelegedett, úgy egyre folyékonyabban, csak nagyon ritkán keresve egy-egy szót”.⁶⁸ Vogeler ügyével kapcsolatban Rákosi ékes-szóló, ám hajthatatlan volt. panaszkodott az ügyetlen és tapasztalatlan amerikai kémekre, akik „lerészegednek és lehetetlenül viselkednek”. Vogeler azonban „okos kém” volt. Az ügyetlen kémek elviselhetők, ezért is engedték meg a MAORT vezetőjének, Ruedemannak, hogy vallo-mást téve elhagyja az országot. Vogeler „igazán kiváló kém” volt, és a magyaroknak „teljesen meggyőző bizonyítékaik” vannak ellene.

⁶² Feljegyzés, 1949. december 30. MOL XIX-J-1-J-USA-1945-1965-9d. 13856/1949.

⁶³ Szóbeli jegyzék 14075/1949. MOL XIX-J-1-J-USA-1945-1965-9d. 14075/1949.

⁶⁴ No. 1. 3. January 1950. MOL XIX-J-1-J-USA-1945-1965-9d. 0146/1950. A jegyzéket ténylegesen csak január 3-án adták át. 2-án Gerald Mokma követségi első titkár felkereste Kállait, lehetőséget kínálva Vogelert elengedésére, mielőtt a jegyzéket hivatalosan átadnák. Másolat. Feljegyzés. 1950. január 2. MOL XIX-J-1-J-USA-1945-1965-9d. 14018/1950.

⁶⁵ Szóbeli jegyzék. 0146/1950. MOL XIX-J-1-J-USA-1945-1965-9d. 14018/1950.

⁶⁶ Budapest to Secretary of State, No. 55. 27 January 1950. NARA Vogeler 2.

⁶⁷ Press and radio news conference, 15 June 1951. NARA Vogeler 10.

⁶⁸ Budapest 107. Memorandum of Conversation 20 January 1950. NARA Vogeler 2.

Amikor Davis végül félbeszakította Rákosit (ami meglehetősen nehéz volt), Vogeler ártatlanságát hangoztatta. Rákosi azt válaszolta, hogy Magyarországnak „semmi oka sincs elidegeníteni egy nagy országot, és megalapozatlanul kémkedéssel vádolni valakit”. Davis megkérdezte: „Mi a kémekkel kapcsolatos mánia oka? Mi olyan fontos Magyarországon, amiről azt hiszik, hogy fel akarnánk deríteni”? Rákosi „hangosan felnevetett és azt mondta: Magyarország érdekes ország. Sok érdekes dolog történik erre felé.” Azt állította, hogy Vogeler pere tisztességes lesz, és a végén Davis is meggyőződik róla, hogy bűnös. A beszélgetés hatvan percig tartott, ekkor Rákosi egy asztali órát babrálva adta Davis tudtára, hogy végzett.

Rákosit feldühítette, hogy Davis a beszélgetés részleteit kiszivárogtatta a sajtónak. Az Associated Press bécsi tudósítója gyanút fogott, és telefonon megkérdezte, érintették-e Vogeler ügyét. Davis elismerte a találkozót, és azt mondta, hogy Rákosi szerint a perre hetek múlva kerül sor.⁶⁹ A történet nyilvánosságra kerülését követően Berei Andor külügyminiszter-helyettes, Davis szerint az „igazi hatalom Kállai trónja mögött”, felhívta a követet, és megdöbbenését fejezte ki, hogy „személyes megjegyzéseket” továbbított a sajtónak. Kifejtette továbbá, hogy nem tudja, Davis mit tanult máshol, „de Magyarországon régóta elfogadott gyakorlat, hogy magánbeszélgetéseket nem fecsegnek ki”. Davis szerint ő csak azt adta tovább, amit „ártalmatlan” információnak gondolt. Berei közölte, hogy Rákosi a kiszivárogtatást nagyon szokatlannak és rosszhiszeműnek tartja.⁷⁰ Budapesti újságírók szerint Rákosi „rendkívül dühös” volt. Nem a kiszivárogtatás tartalma zavarta, hanem Davis eljárása, egy magánmegbeszélés részleteinek közzététele.⁷¹

Davis érthetetlennek tartotta a reakciót. Január 7-én a magyar kormány is kiszivárogtatta egy magánmegbeszélés részleteit a sajtónak.⁷² Pillanatnyilag az affér nem járt következményekkel, de ezután magyar részről nem tolerálták a kiszivárogtatásokat. Így vezetett egy hasonló eset, amelyben a Szent Koronát is említik, a tárgyalások összeomlásához 1950 nyarán. Mindez elsősorban a sajtó szerepének eltérő felfogásából eredt. Davis a sajtót autonóm intézményként kezelte, jelezte is a State Department felé, hogy Rákosival folytatott megbeszélései „bármilyen független újságírói mérce szerint” hírértékűek voltak. Az AP munka-

⁶⁹ From Budapest to Secretary of State, No. 49. 24. January 1950. NARA Vogeler 2. A kérdéses újságíró valószínűleg Marton Endre volt.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Budapest to Secretary of State, No. 55. NARA Vogeler 2.

⁷² Uo. „What is sauce for the goose is sauce for the gander” – írta.

társa csak a hivatását gyakorolta, és ő maga csupán „valóságghűen és megfelelő módon” válaszolt a kérdéseire.⁷³ A magyar vezetés szemében a sajtó elsősorban a propagandát szolgálta, és azt feltételezték, hogy az amerikaiak is hasonló módon ellenőrzik saját médiájukat. Ezért nem is tartották véletlennek a kiszivárogtatást.

A per és a szabadon bocsátásról folytatott tárgyalások

A Standard-per február 17-én kezdődött. Vogeler beismerte a kémkedést, és tizenöt év börtönre, Geiger Imrét halálra, Edgar Sanderst tizenhárom év fogságra ítélték. Vogelert nem verték meg, és gyógyszerekkel sem tömték a kihallgatások során, de egy alkalommal tizennyolc órán át faggatták, hideg vizes fürdőt kapott, és hideg kőpadlón kellett aludnia, zokni nélkül. Az ÁVH erkölcsi nyomás alá helyezte, amikor megverték a többi vádlottat. Szembesítették a tanúval, aki állította, hogy Vogeler volt az irányítója. Vogeler tagadta, hogy valaha látta volna a tanút, mire a kihallgatói dühösnek mutatták magukat a tanú „hazugságai” miatt, és közölték vele, hogy meg van a módszerük rá, hogy kiszedjék belőle az igazságot. A szomszédos cellában jól halhatóan ütni is kezdtek, így szembesítve Vogelert kitartó hallgatása következményeivel.⁷⁴ Vogeler szerint Péter Gábor a per előestéjén biztosította, hogy ha kitart a forgatókönyv mellett, akkor valószínűleg kicserélik majd valamikor. Ha azonban botrányt okoz a bíróságon, halálbüntetést kockáztat. Vogeler végül vallo mást tett.⁷⁵ Vogeler esetét máig kiváló példának tartják arra, miként érhető el, hogy egy ártatlan áldozat bűnösnek vallja magát.⁷⁶ Vogeler azonban valószínűleg másfajta nyomás alatt tört meg. Emlékirataiban Rákosi azt állítja, hogy a fogoly azért tett vallomást, mert viszonya volt egy „bárónővel” – ez bizonyára Dőry Edina volt, a csinos, fiatal vádlott a Standard-perben is.⁷⁷ Valóban bárónő volt, aki a családi vagyon elkobzását követően bárpultosként kereste a kenyerét. Az Astoriában dolgozott, ahol

⁷³ Uo.

⁷⁴ From Budapest to Secretary of State, No. 124. 20 Februry 1950. NARA Vogeler 1.

⁷⁵ Transcript of Proceedings. Interview with Mr. Robert A. Vogeler. Monday, June 11, 1951. 2:30 to 6:00. NARA, Vogeler Interviews.

⁷⁶ Gary YOUNGE: Occupations abroad always lead to erosion of liberties at home. *The Guardian*, 2008. június 23. <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2008/jun/23/guantanamo.humanrights>. Letöltve: 2009. június 1.

⁷⁷ Stockholm 575 to Department of State, Connection of Jule B. Smith with the Case of R. Vogeler and E. Sanders and their accomplices before the criminal court in Hungary. 24 May, 1950. NARA Vogeler 6.

Vogeler is megszállt. Rákosi szerint, amikor Vogeler rájött, hogy a per során mindez kiderülhet, vállalta, hogy beismerő vallomást tesz.⁷⁸ A történet hihető, Döry vallatói elérték, hogy viszonyukról a legapróbb szexuális részletekig bezárólag vallomást tegyen. A vallomást angolra is lefordították, vélhetően azért, hogy Vogelernek is megmutassák.⁷⁹

Az alku körvonalai

A per vihart kavart az amerikai sajtóban, tovább fokozva a Davisre nehezedő nyomást Vogeler kiszabadítása érdekében. Február 24-én az USA kormánya újabb ellenlépésként befagyasztotta a magyar követeléseket.⁸⁰ Davis úgy vélte, hogy „előbb-utóbb a magyarok eléggé szeretnének majd valamit tőlünk ahhoz, hogy kicseréljék Vogelere, de nem tudom megmondani, hogy mi lesz az és mikor”.⁸¹ Rákosi, Berei és a követ következő találkozásán, március 25-én kiderült, mi lenne az. Davis kérte Rákosit, ne foglalkozzanak az ügy tartalmi részével, mivel úgy sem jutnak egyetértésre Vogeler bűnösségét illetően. Helyette inkább a politikai zsákutcából keressenek kiutat. Rákosi első ízben utalt rá, hogy Vogelerről meg lehetne egyezni. Eltűnődött rajta, hogy az amerikaiak „sokat kérnek de keveset kínálnak”, és idézte a latin szólást: *do ut des*. Célzott egy lehetséges amerikai engedményre: az Amerika Hangja által használt hullámhossz zavarata a Petőfi Rádiót.⁸² Davis szerint Rákosi szenvtelenül beszélt az Amerika Hangjáról. A követ még viccelődött is, hogy „a beszélgetésből nem derült ki, vajon azért zavarta az interferencia, mert nem hallgathatta a Petőfi adását, vagy pedig az Amerika Hangjából nem akart elmulasztani semmit”.⁸³ Davis megígérte, hogy még aznap utánajár az ügynek.

Ugyancsak beszéltek az amerikai követség személyzetéről. Nem sokkal a pert követően, a kémkedési vádra alapozva, a magyarok a követség létszámának csökkentését követelték. Davis harmincszázalékos leépítést jelentett be, de – mint hangsúlyozta – nem magyar nyomásra, hanem az

⁷⁸ RÁKOSI Mátyás: *Visszaemlékezések 1940–1956*. Szerk.: SIPOS Levente–FEITL István–GELLÉRINÉ LÁZÁR Márta. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 2. k. 764.

⁷⁹ István Rév: In Menacio Veritas. In *Lies there Lies the Truth. Representations*, No. 35. Special Issue, Monumental Histories, Summer 1991. 1–20. Rév nem említi a levéltári forrást: BFL VIII.5.e.1950-1789-V-355. V600.11 54., 68–84.

⁸⁰ Budapest to Secretary of State No. 282. 25 April 1950. NARA Vogeler 6.

⁸¹ Memorandum of Conversation, 15 March 1950. NARA Vogeler 1.

⁸² Legtel 223. Memorandum of Conversation, 25 March 1950. NARA Vogeler 2.

⁸³ From Budapest to Department of State, Legtel 229. 1950/03/28. NARA Vogeler 5.

amúgy is megkezdett költségcsökkentés felgyorsítására.⁸⁴ A megbeszélés végén Rákosi kifejezetten arra kérte, hogy „ezúttal ne adjon interjút a sajtónak”. Davis elnézést kért a korábbi kiszivárogtatásért, és biztosította Rákosit, hogy nem ő fordult a sajtóhoz, hanem őt hívta fel egy tudósító, aki tudomást szerzett a találkozójukról. Rákosi, „továbbra is barátságos mosollyal” kérte, hogy „legyen szíves, ne tegye még egyszer”, majd hozzátette, hogy „a kormánya igencsak zárkózott a sajtó irányába”. A követ ígéretet tett, hogy diplomáciai hazugsággal fog élni, letagadva a találkozót.⁸⁵

Hetekkel később, április 11-én, Berei jelezte, hogy a magyarok készek az üzletre. Elvárt ellentételezéseként kifejezetten említette a konzulátusok újrainvitálását és az Amerika Hangja interferenciájának megszüntetését. Davis szerint a konzulátusok újrainvitálása „természetes”, ha gyorsan sikerül megoldani Vogeler ügyét. A rádiók interferenciáját technikai kérdésként kezelte, a Vogelerről folytatott egyezkedéstől függetlenül, és meglepetését hangoztatta, hogy eddig még nem oldódott meg a kérdés.⁸⁶ Davis kész volt engedni a frekvencia ügyében is, mivel a követség szerint „a Petőfi interferenciája olyan mértékű, hogy alkalmanként érthetetlen az Amerika Hangja adása”.⁸⁷

A megállapodás körvonalai immár kirajzolódtak. Először az amerikaiak megszüntetik az ellenintézkedéseket, vagyis a konzulátusok bezárását, a Magyarországra utazók utazási korlátozásait, a magyar vagyon befagyaszttását. Másodszer az Amerika Hangja megszünteti az állítólagos interferenciát. Harmadszor az USA újramezdi az amerikai megszálási övezetben fellelhető magyar javak visszaszolgáltatását. Davis szerint mindez nem volt túlzottan nagy ár, és a magyarok hajlandósága mögött a britek és az amerikaiak megosztására irányuló szándékot feltételezett. Ha a propaganda előadhatja, hogy sikerült engedményeket kicsikarniuk, akkor a britek is nyomás alá kerülnek, hogy tegyenek valamit Sanders ügyében. Davis úgy gondolta, hogy a magyar öt éves terv teljesítéséhez sokkal fontosabb a brit piacok megnyitása, mint az amerikaiak engedményei.⁸⁸ A követség állományának további csökkentése valószínűleg szintén előmozdította Vogeler ügyét. Május 15-én Davis közölte Bereivel, hogy az amerikai személyzetet negyven, a magyart negyvenhét százalékkal csökkentik.⁸⁹

⁸⁴ Legtel 223. Memorandum of Conversation, 25 March 1950. NARA Vogeler 2.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Feljegyzés 1950. április 11. MOL XIX-J-1-J-USA-1945-1965-9d. 00506/190.

⁸⁷ Budapest o Secretary of State No. 255. 12 April 1950. NARA Vogeler 6.

⁸⁸ Budapest to Department of State, Legtel 253. 11 April 1950. NARA Vogeler 6.

⁸⁹ Budapest to Department of State, Legtel 324. 15 May 1950. NARA Vogeler 6.

Az egyezséget sikerült április és május folyamán tető alá hozni. Davis továbbra is olyan technikai kérdésként utalt a rádiófrekvencia ügyére, amelyért a magyarok felelősek. A magyar panaszok nyomán az Amerika Hangja a 1191 kHz-es frekvenciáról átállt az 1197 kHz-re, de a Petőfi Rádió „nem mindig a kijelölt 1187 kHz-es frekvencián működött”.⁹⁰ A követ szerint a magyarok szándékosan okoztak interferenciát. Amint az Amerika Hangja magyar adása elkezdődött, kiterjesztették a saját jelüket, és ezzel teljesen elfojtották a sugárzást. Berei június 15-én közölte Davisszel, hogy elfogadják az amerikai ajánlatot. Csak kisebb technikai kérdéseket kellett rendezni: diplomáciai útleveleket kért a Németországba látogató magyar tisztviselők számára és írásos nyilatkozatot arról, hogy az amerikai tisztviselők teljes mértékben együtt fognak működni velük. Davis biztos volt benne, hogy ez megoldható, és remélte, hogy Vogelert július 4-ig, a Függetlenség napjáig elengedik. Berei úgy vélte, hogy a foglyot egy-két nappal azután engedhetik el, hogy az utolsó részletkérdéseket is megoldották.⁹¹ A következő napokban Davis táviratozott a State Departmentnek, hogy a maradék problémákat elsimítsa. Berei azonban hamarosan visszatáncolt. Június 19-én azt mondta a követnek, hogy a rádiózavarás nem szűnt meg.⁹²

A második szivárogtatás: a Szent Korona-kacsa

Egy nappal korábban az AP bécsi tudósítója felhívta Davist, és rákérdezett, valóban megegyezés született-e Vogeler szabadon bocsátásáról. Hamarosan más újságírók is követték. Davis kérte, hogy ne célozzanak az ügyre, mert bármiféle kiszivárogtatás megzavarhatja a tárgyalások lezárását.⁹³ Ez nem használt, a *New York Times* 19-én közölte, hogy megegyeztek Vogelerről.⁹⁴ Másnap az AP bejelentette, hogy a korona visszaszolgáltatása is része az alkunak.⁹⁵ Ennek semmi alapja sem volt, a korona addig szóba sem került. Davis szerint az történhetett, hogy valaki olva-

⁹⁰ Enclosure No. 3. to Budapest. Despatch 549. Copy. 26 May 1950. NARA Vogeler 6. Az iratokban a már nem használt Kilocycles (KC) mértékegység szerepel.

⁹¹ Budapest 950 to Department of State. Memorandum of Conversation at Foreign Office, June 15, 1950. NARA Vogeler 7.

⁹² Budapest 396 to Secretary of State. 19 June 1950. NARA Vogeler 7.

⁹³ Uo.

⁹⁴ U. S. Negotiations to Free Vogeler; Officials Reported Hoping for Early Release of American From Hungarian Prison. *New York Times*, 19 June 1950.

⁹⁵ Vogeler's Ransom set – king's crown: Vogeler's family hopeful of release. *New York Times*, 20 June 1950.

sott a koronáról, és mivel mindenki az alku tartalmát találgatta, kiötölte ezt a történetet.⁹⁶ Az újságíró talán úgy vélte, hogy a korona is a Németországban fellelhető, visszaszolgáltatásra szánt javak közé tartozik. Mindenesetre a hír lavinaként terjedt. A *Life* például háromoldalas képes riportot közölt a Szent Koronáról.⁹⁷

Mindez azonnal felháborodást váltott ki a magyar emigránsok körében. „Az amerikai magyar sajtó annyira dühös és megdöbben volt, mint még soha” – írta John Flournoy Montgomery, korábbi budapesti követ. „Özönlenek a táviratok és a telefonhívások Európából és máshonnan a New York-i Magyar Nemzeti Tanácshoz.”⁹⁸ A bírálatok mindegyike kiemelte, mennyire demoralizáló lenne, ha Rákosi kezébe kerülne a korona, és hangsúlyozták annak fontosságát, legitimációs szerepét.

Horthy is felhívta a lisszaboni amerikai követet, és „kijelentve, hogy minden menekült magyar nevében beszél”, hangsúlyozta a korona „kiemelkedő szimbolikus értékét minden nemzeti érzésű magyar számára, akik kimondhatatlanul elkeserednének a korona elvesztése miatt”. Attól is tartott, hogy a szovjetek „elpusztítanak, vagy nyilvánosan meggyaláznak” a koronát mint a „szovjeteket megelőző rendszer utolsó jelképét”.⁹⁹ Apponyi György gróf, a Belgiumi Magyar Menekültek Bizottságának alelnöke a brüsszeli amerikai nagykövetségnek írt levelet: „Minden becsületes magyar, éljen akár otthon, akár emigrációban, undorodik ettől a tipikus kommunista zsarolástól.” Ha átadnák a „magyar állami szuverenitás és a magyar nép függetlenségének jelképét”, az megrendítené a nyugati demokráciákban élő magyarok hitét, és így „a nemzet kommunista zsarnoksággal szembeni ellenállását is gyengítené”.¹⁰⁰ Az USA-ban a Magyar Nemzeti Tanács „katasztrofális következményekre” figyelmeztetett, ha a koronát kiadnák a kommunistáknak. abban az esetben, ha egy „rabszolgaságba taszított nemzet elveszett szuverenitásának utolsó jelképét” elcserélnék, az sokkolná a magyarokat otthon és külföldön is. „Minden magyar közös vágya, hogy megakadályozza a nemzet ilyen hatalmas mértékű lealacsonyítását.”¹⁰¹

Nem csak magyarok képviselték ezt az álláspontot. Flournoy Montgomery is felidézte a Szent Korona-tant, ami szerinte „ugyanazt jelenti

⁹⁶ Press and radio news conference. 15 June 1951. Vogeler 10.

⁹⁷ A Prisoner for a Crown. *Life*, 3 July 1950.

⁹⁸ John Flournoy Montgomery, „memorandum” 22 June 1950. NARA Vogeler 7.

⁹⁹ From Lisbon to Secretary of State, 22 June 1950. NARA Vogeler 7.

¹⁰⁰ Count George Apponyi to US Ambassador, Belgium. 28 June 1950. NARA Vogeler 7.

¹⁰¹ Executive Committee of the Hungarian National Council to State Department. 1950, dátum nélkül. NARA Vogeler 7.

a magyarok számára, mint amit a Függetlenségi nyilatkozat, az alkotmány és a Bill of Rights együtt az amerikaiaknak”. Figyelmeztetett, hogy a korona „vallásos tisztelet tárgya”, ami „soha nem lehet az istentelen, az Antikrisztushoz hű bolsevikok zsákmánya”. Végül pedig kijelentette, hogy a korona „történelmi jelkép” és „a magyar önbecsülés és nemzeti egység kifejezője”; visszaszolgáltatása a „magyar szuverenitás és függetlensége utolsó morzsáinak kiszolgáltatásának” tűnne.¹⁰²

Ausztria hágai képviselője figyelmeztette amerikai kollégáját „Szent István koronájának különleges, misztikus jelentőségére”, és jelezte, hogy szerinte „a magyar kommunisták mindent meg fognak tenni azért, hogy fizikailag birtokba vegyék, mert csak így tudják teljesen konszolidálni magyarországi uralmukat”. A Vatikán a korona vallásos fontosságát húzta alá: „A Szentszék szerint a korona megszentelt tárgy, különleges tiszteletre érdemes”, és „elszomorító lenne, ha olyan hatalom kezébe kerülne, amely ellenséges az egyházzal... Éppen megszentelt jellege miatt a korona kommunista kézbe kerülése a magyarok vallásos érzésének súlyos megsértését jelentené.”¹⁰³

A State Department megrémült. A tisztviselők szerint a pletykák „veszélyeztetik a Vogeler-ügyben kifejtett erőfeszítéseiket”, és „kifejezetten szerencsétlennek” tartanak, ha „a korona ügye napirendre kerülne a Vogelerről folyó tárgyalásokon”. Attól is félték – és mint látni fogjuk, nem alaptalanul –, hogy „a magyarok váratlanul tényleg a koronát fogják kérni Vogeler elengedéséért cserébe, még ha csak azért is, hogy zavarba hozzanak”.¹⁰⁴ A külügyminisztérium udvarias levelei tagadták, hogy a korona akár csak szóba került volna a tárgyalásokon.¹⁰⁵

Az alku összeomlik

A januári sajtómalőr és Rákosi erre vonatkozó kifejezett kérése után a második kiszivárogtatás rendkívül zavarba hozta Davist. A bécsi amerikai követség az ottani brit követséget tette felelőssé, amelyik „bizalmasan tájékoztatta a brit tudósítókat”, noha a britek tagadták a vádak.¹⁰⁶

¹⁰² Montgomery, Memorandum. 22 June 1950. NARA Vogeler 7.

¹⁰³ Archbishop of Laodicea, Apostolic Delegate to Dean Acheson. 28 June 1950. NARA Vogeler 7.

¹⁰⁴ Department of State to Mr. Battle. 21 June 1950. NARA RG 59 General Records of the Department of State: Records of the Executive Secretariat (Dean Acheson): Secretary's Memos 1949–1951. (Nov. 1949–Dec. 1949).

¹⁰⁵ Dean Acheson to Amletti Giovanni Cicognani (Apostolic Delegate). 7 July 1950. NARA Vogeler 7.

¹⁰⁶ Vienna 862 to Secretary of State. 2 June 1950. NARA Vogeler 7.

A követség személyzete javasolta, hogy Davis levélben figyelmeztesse az AP-t az „ilyen felelőtlen tudósítások miatt”. Ezt az érezhetően dühös Davis elvetette azzal, hogy „nem kockáztatja a levélírást, ha csak nem azbesztből készült papíron”.¹⁰⁷ Berei június 20-i találkozójukon már „szarkasztikus megjegyzéseket” tett a „különösen aggasztó” kiszivárogtatásokról. Azt is kijelentette, hogy „a sajtóban zajló spekuláció mértéke minden korábbinál kívánatosabbá teszi az ügy sürgős lezárását”, és megjegyezte, hogy „érdeklődéssel figyeli, mennyi idő kell ahhoz, hogy a sajtó a rádióról szóló megbeszéléseket is taglalja”.¹⁰⁸ Davis válaszában jelezte, hogy a nyilvánosság nem szándéka, és „rendkívül fájdalmas” a számára is.¹⁰⁹

Végül visszatértek az érdemi kérdésekhez. Berei szerint az Amerika Hangja hullámhosszának áthelyezése 1195 kHz-ről 1196 kHz-re nem megfelelő. Elsősorban az interferencia érdekelt és jelezte, hogy az Amerika Hangja adások „áthelyezése az általunk használt frekvenciához közeli hullámhosszra nem volt korrekt”. Azt követelte, hogy az adást egy teljesen más frekvencián közvetítsék, „ami nincs közel a Petőfiéhez”.¹¹⁰

Ez ugyan új követelés volt, de Davis hajlamos volt engedni. „Könyörgött” a State Departmentnek, hogy fogadják el a magyar érvelést, mivel a Petőfi „lényegében lefedi az 1196 kHz-en történő magyar adást”, és az Amerika Hangja „teljesen érthetetlen” Budapesten, noha vidéken valószínűleg hallható.¹¹¹ Kijelentette, hogy „jelen körülmények között nem érjük el Budapest és környéke lakóit, ráadásul a számomra úgy tűnik, hogy értelmetlenül ragaszkodunk a jogainkhoz, Mr. Vogeler kárára”.¹¹²

Washingtonban Acheson ragaszkodott hozzá, hogy a hullámhossz kérdése csak technikai kérdés, és elutasította, hogy a „Vogeler-tárgyalások” részeként kezeljék. A München helyett Theszaloníkiból sugárzott adás „jelentős presztízsvesztést” jelentene, és annak is „komoly politikai következményei lennének”, ha úgy tünne, hogy engednek a zsarolásnak.¹¹³ Végül Acheson rámutatott, hogy a korona belekeverése az ügybe milyen katasztrofális következményekkel járt: „A megalapozatlan publicitás, amit a szerencsétlen brit kiszivárogtatás okozott, már most is komplikációt hozott. Ha ez tovább mehet még néhány napig, a külügyminisztérium számára rendkívül megnehezítheti, hogy végrehajtsa azt,

¹⁰⁷ Minutes of staff meeting. American Legation, Budapest. 27 June 1950. NARA Vogeler 7.

¹⁰⁸ Budapest 401 to Secretary of State. 20 June 1950. NARA Vogeler 7.

¹⁰⁹ Feljegyzés, 1950. június 20. MOL XIX-J-1-J-USA-1945-1965-9d.

¹¹⁰ Uo.

¹¹¹ Budapest 401 to Secretary of State. 20 June 1950. NARA Vogeler 7.

¹¹² Budapest 635 to Department of State. 22 June 1950. NARA Vogeler 7.

¹¹³ State Department to US Embassy Budapest. 23 June 1950. NARA Vogeler 7.

amiben eddig sikerült megegyezni.”¹¹⁴ Mindenesetre Truman elnök egyetértett a határozott fellépéssel.¹¹⁵

Foglyomat a koronáért

A Vogelerről folytatott tárgyalások végül azért omlottak össze, mert a hullámhosszok kérdésében nem sikerült egyezsége jutni. A kiszivárogtatás és a sztori a koronáról maga alá temette a megbeszéléseket. Boldizsár Iván, a külügyminisztérium államtitkára szerint maga Rákosi akadályozta meg a megállapodást a júniusi sajtóvihar miatt. Davis szerint ez teljesen egybevágott Rákosi ismert averziójával az általa nem ellenőrzött nyilvánossággal szemben.¹¹⁶ A kiszivárogtatásnál is lényegesebb volt a koreai háború kitörése június 25-én. Rákosi elhatározta, hogy az adott helyzetben nem engedik el Vogelert.¹¹⁷ Mégis kész volt rá, hogy alkalomadtán megtegye ezt a lépést. Július 8-án azt írta Sztálinnak, hogy noha egyelőre nem folytatódnak a tárgyalások, ha az amerikaiak hajlandóak teljesíteni a kívánságaikat, akkor Vogeler kiszabadulhat.¹¹⁸

Mindenesetre a helyzet három hónapig nem változott. Ekkor Berei és Davis ismét találkozott. Szeptember 11-i megbeszélésük még tartózkodóan kezdődött, a frekvenciák kérdésében mindketten ragaszkodtak korábbi álláspontjukhoz.¹¹⁹ Berei, aki láthatóan kényelmetlenül érezte magát, végül előhozakodott a korona kérdésével. Beszámolójában Davis jól megragadja a légkört:

„Berei ekkor előre hajolt, kezét az asztalra tette, a padlóra nézett és fojtott hangon, bizonytalanul – ez egyáltalán nem jellemző rá –, sok »eh« és »ó« kíséretében azt mondta, hogy van még egy jelentéktelen kérdés, amelyet illetően talán bölcs lenne világosan érteni egymás álláspontját, elkerülendő a jövőbeni félreértéseket. Számára az ügy világos, és úgy véli, egyáltalán nem kérdéses, de talán említenie kell a magyar javak visszaszolgáltatását. A németek által eltulajdonított magyar javak közt van egy kis tárgy, állami tulajdon, melynek tulajdonjogához kétség sem férhet, akármilyen csekély értékkel bír is a magyar állam számára.

¹¹⁴ State Department 264 to Budapest. NARA Vogeler 7.

¹¹⁵ State Department to US Embassy Budapest. 23 June 1950. NARA Vogeler 7.

¹¹⁶ Budapest 41, Status of the Vogeler Case. 19 July 1950. NARA Vogeler 7.

¹¹⁷ RAINER M. János: Távirat Fillipov elvtársnak. Rákosi Mátyás üzenetei Sztálin titkárságának, 1949–1952. In: RAINER M. János–STANDEISKY Éva (szerk.): *Évkönyv VI. 1998*. 1956-os Intézet, Budapest, 1998. 103–118.

¹¹⁸ Uo.

¹¹⁹ N. Davis: Memorandum of Conversation. 9 September 1950. NARA Vogeler 7.

Az úgynevezett magyar koronára célzott... Biztos volt benne, hogy egyetértek, miszerint a kérdés egészen világos, de talán mégis...”¹²⁰

Davis „igencsak zavarba jött”, és „kedvetlenül” válaszolt: noha a korona kétségtelenül magyar állami tulajdon, nem biztos benne, hogy visszaszolgáltatható.¹²¹ Berei szerint azonban „teljesen világos”, hogy a koronát vissza kell kapnia Magyarországnak. „A megbeszélés ebben az igen zavaró és nem kielégítő hangnemben zárult.”¹²²

Nem világos, Berei miért hozta elő a korona ügyét, de Davis értékelése hihetőek tűnik. Szerinte ez azt mutatja, hogy „a magyar kormánynak most nem áll szándékában elengedni Mr. Vogelert”. A magyarok azzal, hogy megemelték a tétet, immár egy „második védelmi vonallal” is rendelkeztek arra az esetre, ha az amerikaiak véletlenül beleegyeznének az Amerika hangja hullámhosszának megváltoztatásába, és a magyaroknak el kellene engedniük Vogelert. A magyarok tudták, hogy az amerikai kormány „nem hajolhat meg a koronával való zsarolás előtt”.¹²³ Davis elképzelhetőnek tartotta, hogy a korona napirendre vételét „felelőtlen sajtóközlemények” inspirálták.¹²⁴

A tárgyalások decemberig teljesen befagytak, amikor a magyarok végre engedni látszottak. Egy, a külügyminisztériumban készült feljegyzéstervezetben még az szerepelt, hogy az Amerika Hangja frekvenciájának megváltoztatása mellett a magyarok elvárják azt is, hogy az USA soroljon a visszaszolgáltatandó javak közé történelmi értékű műtárgyakat, különösen Szent István koronáját.¹²⁵ A szöveg későbbi változatában már nem említik a koronát, csak általában utalnak „magyar történelmi értékekre”.¹²⁶ Amikor december 16-án Berei találkozott Davisszel, már nem beszélt kifejezetten a korona visszaszolgáltatásáról. Helyette úgy fogalmazott, hogy tisztán akarják látni, az amerikaiak mit tekintenek a visszaszolgáltatandó javak körébe tartozónak.¹²⁷ Ez mindenképpen engedékenyebb álláspont volt, mint a korábbi, és azt jelezte, hogy a tárgyalások ismét megnyithatóak.

¹²⁰ Uo.

¹²¹ Feljegyzés. 1950. szeptember 11. MOL XIX-J-1-J-USA-1945-1965-9d. 001348/1950

¹²² Budapest to Department of State, Legtel 106. 9 September 1950. NARA Vogeler 7.

¹²³ Uo.

¹²⁴ Uo.

¹²⁵ Emlékeztető, 1950. december 12. MOL XIX-J-1-J-USA-1945-1965-9d. 14496/1949. Berei elküldte a tervezet Rákosinak, az ő válaszát azonban nem ismerjük. Figyelemre méltó még, hogy a tervezet készítői Szent Istvánról és nem István királyról beszéltek vagy a magyar koronáról.

¹²⁶ MOL XIX-J-1-J-USA-1945-1965-9d. 001348/1950 002048/1950.

¹²⁷ Berei Andor feljegyzése. 1950. december 16. MOL XIX-J-1-J-USA-1945-1965-9d. 00218/1950

Mégis a washingtoni magyar követ, Horváth István még 1951 márciusában is úgy vélte, hogy a korona visszaszolgáltatása még mindig napirenden van. Sőt, biztosra vette, hogy az amerikaiak igen hamar átadják azt. Véleményét főként a sajtóban megjelent cikkekre alapozta, a *New York Times* és a *Washington Post* öt cikkére. Horváth szerint ezek feladata volt felkészíteni a közvéleményt arra, hogy Vogelerért cserébe a korona Magyarországra kerül. Hihetőnek tartotta, hogy a médiakampány végeztével az amerikai kormány teljesíti a magyar kívánságokat.¹²⁸

Vogeler szabadul

Horváth, tipikus módon, félreértette az amerikai sajtó szerepét. A State Departmentet tétlenséggel vádoló cikkeket nem a kormány helyezte el a két lapban, hanem Lucille Vogelernek a férje szabadon bocsátásáért folytatott kampánya hatására születtek.¹²⁹ Noha Horváth tévedett a koronát illetően, abban igaza volt, hogy valami történni fog. Davis szerint a State Department közben megvizsgálta az Amerika Hangja lefojtását, és elfogadta Davis érveit, miszerint értelmetlen fenntartani a müncheni adást.¹³⁰ Ezután viszont Davisre löcsölték a döntés felelősségét is. Két lehetősége volt: „Menjünk oda a magyarokhoz, és mondjuk nekik azt, hogy oké, engedjétek el Vogelert, és akkor átengedjük a frekvenciát, vagy változtassuk meg az adás hullámhosszát a saját érdekünkben, és utána menjünk oda hozzájuk, és kérdezzük meg: na mire vártok még?” A második lehetőséget kockázatosnak érezte. A magyarok azt gondolhatnák: „megkaptuk, amit akartunk, miért adjuk át a fickót?”. Másfelől viszont ha ajánlatot tesznek, az is kockázatokat rejthet. Másfél év tapasztalatai alapján Davis félt tőle, hogy a magyarok újabb követelésekkel állnak elő.¹³¹ Végül is Davis elvetette az első lehetőséget, és az Amerika Hangja 1951. április 7-én, előzetes értesítés nélkül Theszaloníkiből kezdett sugározni.¹³²

Berei és Davis április 9-én találkoztak, ahol a követ bejelentette a hullámhossz megváltoztatását.¹³³ Egyúttal egy fenyegetéssel is nyomatékosította, hogy végleg le akarja zárni az ügyet: ha április 30-ig nem sikerül

¹²⁸ Tárgy: Vogeler-ügy. 1951. március 24. MOL XIX-J-1-J-USA-1945-1965-9d. 00378/1950

¹²⁹ Susan L. CARRUTHERS: i. m. 156.

¹³⁰ Press and radio news conference, 15 June 1951. NARA Vogeler 10.

¹³¹ Uo.

¹³² Emlékeztető, 1951. április 20. MOL XIX-J-1-J-USA-1945-1965-9d. 00523/1951.

¹³³ Aide Memoire (concerning Crow) MOL XIX-J-1-J-USA-1945-1965-9d. 00571/1951.

megegyezniük, akkor az USA „nyilvános kiárusítás keretében fogja felszámolni” a megszállási övezetében fellelhető magyar vagyont.¹³⁴ Azt is világossá tette, hogy a korona nem része a tárgyalásoknak.¹³⁵ Davis 1950 szeptembere óta először kifejtette a hivatalos amerikai álláspontot, amely megfelelt a felvizezett magyar kívánságoknak: a korona nem hadizsákmányként, hanem megőrzésre került amerikai kézbe. Berei nem értett egyet ezzel, de megígérte, hogy kormánya elé tárja a problémát.¹³⁶

Berei április 20-án válaszolt: a magyar kormány elfogadja Vogeler szabadon engedését.¹³⁷ Egyúttal részletes memorandumban fejtette ki a magyar álláspontot a koronáról.¹³⁸ A magyarok szerint az amerikai érvek égbekiáltóan ellentétesek a nemzetközi jog általános elveivel. Különösen azt vitatták, hogy a koronát megőrzésre adták volna át. Szálasi és németbarát, fasiszta kormánya nem volt a korona jogos birtokosa.¹³⁹ A felek egészen 1978-ig nem csak ragaszkodtak nézeteikhez, hanem fel is használták propagandájukban.

Április 21-én a magyarok közölték a sajtóval, hogy Vogeler elengedése küszöbön áll.¹⁴⁰ Végül április 28-án szabadult ki, az osztrák határon vette át a bécsi amerikai konzul. A magyar emigráns sajtó elégedett volt, hiszen a korona végül nem került Magyarországra. Az *Amerikai Magyarság* szerint minden magyar örülhet annak, hogy a korona biztos kezekben maradt, és csak akkor kerül haza, ha Magyarország ismét szabad lesz.¹⁴¹ A magyar hatóságokat is érdekelte az emigránsok reakciója. Magyar diplomaták jelentették, hogy a korona kérdése izgatta a kedélyeket, különösen „fasiszta körökben”, akik elégedettek voltak az amerikaiak fellépésével.¹⁴²

Végül Vogeler szabadon bocsátásának az ára ugyanaz volt, amiben a szerencsétlen júniusi kiszivárogtatás előtt megállapodtak. Az amerikaiak számára ez láthatóan alkalmi vételt jelentett. A konzulátusok újranyitása és az amerikai állampolgárok magyarországi utazási korlátozásainak visszavonása nehezen tekinthető engedménynek, mivel már

¹³⁴ Uo., illetve Department of State to US Legation. NIACT 300. 27 April 1951. NARA Vogeler 7.

¹³⁵ Uo.

¹³⁶ Tárgy: Amerikai követ látogatása /Vogeler-ügy/ MOL XIX-J-1-J-USA-1945-1965-9d. 00571/1951.

¹³⁷ Emlékeztető, 1951. április 20. MOL XIX-J-1-J-USA-1945-1965-9d. 00523/1951.

¹³⁸ Miként a decemberi tervezetben, a szerző most is Szent Koronaként, illetve Szent István koronájaként emlegette a koronát. Aide Memoire. 1951/04/18. MOL XIX-J-1-J-USA-1945-1965-9d. 00523/1951.

¹³⁹ Aide Memoire (angol fordítás). MOL XIX-J-1-J-USA-1945-1965-9d. 00253/1951.

¹⁴⁰ Vogeler Case Europe. 24 April 1951. NARA Vogeler 9.

¹⁴¹ Hogy próbálták kiszarolni a Szent Koronát a magyar kommunisták? *Amerikai Magyarság*, 1951. április 28. Vogeler kiszabadult, de nem a Szent Korona ellenében. 1950. április. MOL XIX-J-1-J-USA-1945-1965-9d. 0755/1951

¹⁴² Vogeler megérkezésének visszhangja. MOL XIX-J-1-J-USA-1945-1965-9d. 07555/1951.

Vogeler elfogása után, megtorlásként került rájuk sor. Az Amerika Hangját sokkal jobban hallották Budapesten az új hullámhosszon. Rádásul 1951 októberétől megkezdte adásait Münchenből a Szabad Európa Rádió, amely elődjénél sokkal agresszívbban antikommunista volt.¹⁴³

Mit nyert tehát Rákosi? Vogeler szabadulását nem használta fel bel-földi propagandára, a *Szabad Nép* csak négy sorban tudósított az eseményről. A koronát egyáltalán nem említette.¹⁴⁴ A restitúcióról folyó tárgyalások hamarosan ismét összeomlottak, ami gyakorlatilag az alku egy részének a végét is jelentette, még ha ez akkor talán nem is volt egyértelmű. Rákosi később azt mondta a PB-nek, hogy sokat remélt a javak visszaszolgáltatásától.¹⁴⁵ Mindazonáltal sokkal általánosabb gazdasági problémák lehettek a háttérben. Egy jelentés szerint a Vogeler és Sanders letartóztatása után megszakadt nyugati kereskedelem miatt gyakorlatilag lehetetlenné vált az ötéves terv teljesítése. Az ipari beruházásokhoz a Szovjetunió segítségét kellett kérni.¹⁴⁶ Innen nézve Rákosi tekintélyvesztés nélkül szabadulhatott meg Vogelertől, aki már eljátszotta a neki szánt szerepet a Standard-perben.

A Vogeler-ügy utóélete

A magyar emigránsok az ötvenes években a korona vallásos, alkotmányos és nemzeti tartalma miatt tiltakoztak annak visszaszolgáltatása ellen, pontosan azért, amiért Szálasi magával hurcolta azt. A rendszer számára azonban ennek csekély jelentősége volt. Noha kommunista funkcionáriusok alkalmanként még mindig a Szent Koronát emlegették magyar korona helyett, a sztálinista vezetés nem kérte a korona visszaszolgáltatását, nem számolt annak politikai legitimáló erejével. A korona a tárgyalásokon is többé-kevésbé véletlenül került elő, az AP újságírójának találgatása után. Ezután viszont jó lehetőséget kínált Rákosinak és Bereinek, hogy befagyasszák a Vogelerről folyó alkudozást, és a propaganda hasznos eszközének is bizonyult. Davis tömören így foglalta össze, mit is jelentett Rákosi számára a korona: „A helyzet ironikus, hiszen a korona maga csekély értékkel bír önmagában és a monarchikus szuverenitás jelképeként sem az a tárgy, aminek a demokratikus Egyesült Államok vagy a kommunista Magyarország érzelmi vagy szimbolikus jelentőséget

¹⁴³ Ezért a megfigyelésért Deák Istvánt illeti köszönet.

¹⁴⁴ Magyar-amerikai tárgyalások. *Szabad Nép*, 1951. április 22.

¹⁴⁵ RÁKOSI Mátyás: i. m. 2. k. 664.

¹⁴⁶ MOL M-KS 276-65/254. 131.

tulajdoníthatna. Visszaszerzése persze komoly belső sikert jelentene a rendszer számára. Az, hogy visszatartjuk, a rendszer számára a propaganda hasznos eszközt jelentí. Akár így, akár úgy, mi tűnünk vesztesnek.”¹⁴⁷

A korona nem elsősorban belföldön volt értékes a propaganda számára, hanem főként külföldi hatása miatt. Visszaszolgáltatásának „hírére” az emigránsok örült dührohamban törtek ki.

A Vogeler-ügynek tartós hatása is volt. Vogeler elítéléséig a korona kérdése csendesesen, a felszín alatt bugyogott. Amint összekapcsolták Vogeler nagy nyilvánosságot kapott ügyével, a korona is előtérbe került. Ettől kezdve diszkrét visszaszolgáltatása – a magyar javakról szóló esetleges egyezség részeként – képtelenség volt. Noha Robert Vogelerre már csak kevesen emlékeztek, amikor a korona végül visszatért Magyarországra, a két oldal jogi fikciói, amelyeket az ügy kapcsán építettek fel, ismét előkerültek a hetvenes években. Az amerikaiak még mindig ragaszkodtak ahhoz, hogy ők csak megőrzik a koronát, a magyar propagandisták viszont élvezettel mutattak rá, hogy nem legitim kormány, hanem fasiszta háború bűnösök adták át azt az amerikaiaknak.

Kádár és a korona

A Kádár-korszakban az emigránsok hozzáállása megváltozott. A jobb-oldal ugyan szégyentelenül becsmérelte Carter elnököt, és annál jobban felháborodott, amikor a korona visszatérését 1977. november 4-én, az 1956-os (második) szovjet katonai intervenció évfordulóján jelentette be. Más kiemelkedő magyarok, köztük Nagy Ferenc korábbi miniszterelnök és Deák István a Columbia Egyetem professzora most már támogatták a visszaszolgáltatást, főként mivel abban bíztak, hogy az esemény megerősíti Magyarországon a nemzeti érzést.¹⁴⁸ Miközben Rákosi soha nem gondolt komolyan a korona visszaszerzésére, a Kádár-rendszer 1965 körül az amerikai–magyar kapcsolatok sarokkövévé tette, és állandóan napirenden tartotta.¹⁴⁹

Rákositól eltérően Kádár propagandistái számára a korona nem pusztá múzeumi tárgyat jelentett, ehelyett új jelentéssel ruházták fel.¹⁵⁰ A rend-

¹⁴⁷ Budapest to Department of State, Legtel 106. NARA Vogeler 7.

¹⁴⁸ The Holy Crown of St. Stephen and United States-Hungarian relations hearing before the Subcommittee on Europe and the Middle East of the Committee on International Relations, House of Representatives. Ninty-fifth Congress, first session. November 9, 1977.

¹⁴⁹ Feljegyzés. Tárgy: előterjesztés-tervezet. 1965. szeptember 15. MOL XIX-J-1-J-USA-1965-13d.

¹⁵⁰ KULCSÁR László–LÁZÁR Guy: Ki mit tart és tud a koronáról? *Rádió és Televízió Szemle*, 1979/1. 84–98.

szer egyik legfőbb célja volt a koronához kapcsolódó téves hiedelmek és mítoszok eloszlatása, így a Szent Korona-tané és annak vulgarizált változataié.

Kádár propagandistái attól féltek, hogy amennyiben Rákosihoz hasonlóan kezelik a koronát, a mítoszok nem fognak eltűnni, viszont visszacszerzésének politikai értéke csökken. A megoldást a korona újraelésztezte jelentette, immár csak azokat a jelentéseit megőrizve, amelyek megfelelnek a rendszer céljainak is. Ezek egy minden magyar érdekeit szolgáló rendszer felépítése, valamint Magyarország szuverenitásának és függetlenségének a védelme.¹⁵¹

Első látásra a korona hazatérése a rendszer hatalmas sikere volt. 1978. január 6-án érkezett meg, ironikus módon ez éppen a koronát külföldre szállító Szálasi születésnapja is, miként a nemzetvezető özvegye, Lutz Gizella elégedetten megjegyezte.¹⁵² Az átadási ceremónia az évtized televíziós eseménye lett. A *Hazafias Népfront* szerint, mindenki, aki képes volt rá, a televízió előtt ült, az utcák kiürültek.¹⁵³ Egyedül januárban négyszáz cikk jelent meg a sajtóban, vagyis egy hét alatt többet tudhattak meg róla az olvasók, mint a megelőző harminc évben.¹⁵⁴ Az idősebbek különösen meghatódtak, a vallásosoknak „nagy örömet” okozott, a fiatalok viszont közömbösen szemléltek a látványosságot.¹⁵⁵ Sőt, az állambiztonság besúgói szerint a diákok egyáltalán nem is beszéltek róla.¹⁵⁶

Amíg a jobboldali emigránsok felháborodtak, a magyarországi jobboldaliak visszafogottan reagáltak. Besúgók jelentették, hogy az egykori nyilasok sorban álltak a Nemzeti Múzeum előtt, hogy egy pillantást vessenek a koronára, és ha egyikük meg is jegyezte, hogy nehogy az oroszok kezébe kerüljön, körükben nem elleneztek a korona hazatérését.¹⁵⁷ Természetesen akadtak a hatóságok számára zavaró jelenetek is. Főként idősebb nők keresztet vetettek, egyesek térdre is borultak.¹⁵⁸

A „magyar korona” szófordulat mechanikus ismételtetésével a sajtó mindent megtett, hogy elfeledtesse Szent Istvánt. Bár az amerikaiak kikötötték, hogy a hivatalos kommunikében szerepelnie kell Szent Istvánnak és a Szent Koronának is, a magyarok ezt egyetlen említéssel megol-

¹⁵¹ Uo.

¹⁵² ÁBTL 3.1.5.0 20016. Kincseskamra, 51–53.

¹⁵³ MOL M-KS 288-22 1978/8/10, 3–5.

¹⁵⁴ KULCSÁR László–LÁZÁR Guy: i. m.

¹⁵⁵ MOL M-KS 288-22 1978/8/10, 3–5.

¹⁵⁶ ÁBTL 3.1.2. M-37888 Régész, 57.

¹⁵⁷ A koronázási jelvények látogatottságáról. ÁBTL 3.1.5.0 20016. Kincseskamra, 51–53.

¹⁵⁸ Uo.

dották.¹⁵⁹ Talán nem kellett volna aggódniuk. Míg az ötvenes években a magyar kommunisták olykor öntudatlanul is a Szent Koronára hivatkoztak, 1978-ban egy katolikus pap, a jobboldali emigránsok félelmeit megerősítve kijelentette: a korona hazatérése igazolja, hogy a Magyar Népköztársaság a történelmi Magyarország örököse.¹⁶⁰

A heves vita azonban kevés nyomott hagyott a lakosságon. A Tömegkommunikációs Kutatóközpont közvélemény-kutatása szerint a lakosság kilencvenkilenc százaléka hallott a korona hazatéréséről, és nyolcvanöt százalék látta a közvetítést. A hazatérés, miként Nagy és Deák is remélte, valóban felkeltette az érdeklődést a nemzeti hagyományok iránt. A válaszadók nyolcvankilenc százaléka tudta azonosítani a Szent Korona képét, ha több másik koronával együtt megmutatták neki. A kutatók ezt a korona visszatérése körüli publicitással magyarázták, hiszen korábban ritkán láthatták az emberek.¹⁶¹ A Népköztársaság címerét ennél kevesebben azonosították, még a kommunista párt tagjai közül is csak nyolcvankét százalék.

Csak a válaszolók huszonkét százaléka szerint jelentette a korona hazatérése a Kádár-rendszer gazdasági és politikai eredményeinek elismerését. Ezzel szemben ötvennégy százalék szerint azért adták vissza az amerikaiak, „mert a miénk”, mert magyar nemzeti jelkép. A korona őrzetésének jogosságáról folytatott vita, ami a Vogeler-ügy idején még olyan fontos volt, alig kapott figyelmet. A válaszolók harmincnégy százaléka tudta, hogy amerikai katonák vették magukhoz, és csak tizenhatsz százalék említette a nyilasok szerepét.

A rendszer nemzeti legitimációja sem feltétlenül erősödött. Nyolcvan százalék szerint a korona az „ezeréves Magyarországot” jelképezte, ez pedig éppen a Szent Korona-tan vulgarizált változata volt, amelyet a párt ki akart szorítani. A rendszer propagandája sem maradt azonban hatástalan: hetvennégy százalék egyetértett azzal, hogy a korona a függetlenséget is megtestesíti. Mindazonáltal ez korántsem csak a propaganda hatása volt, inkább magától értetődő válasz. Amikor a korona hivatalos nevét kérdezték meg, a válaszadók többsége vallásos tartalmú megjelölést használt: ötven százalék „Szent István koronáját”, huszonhat százaléka a „Szent Koronát” említette. A sajtót elárasztó szóhasználat ellenére világi tartalmú jelzőket csak a válaszadók egyharmada adott (magyar korona – huszonegy százalék; I. István király koronája – tizenegy száza-

¹⁵⁹ Feljegyzés. Győri Imre és Puja Frigyes elvtársnak. MOL XIX-J-1-J-USA-1978-22d. 0255/12.

¹⁶⁰ Uo.

¹⁶¹ KULCSÁR László–LÁZÁR Guy: i. m.

lék). Noha ez is arra utal, hogy a korona újra fellobbantotta a nemzeti érzést, nem jelenti azt, hogy a magyarok a korona rajongói lettek volna, vagy osztották volna Szálasi, Horthy, Mindszenty és a jobboldali emigránsok vonzalmát a Szent Korona-tan iránt. Az összes megkérdezett ötvenkét százaléka egyáltalán nem tudott válaszolni erre a kérdésre.¹⁶² A magyar közvélemény akkoriban élvezte a hazatérés látványos ceremóniáját, de úgy tűnik, nem hatották meg a magyar és az amerikai kormány diplomáciai üzenetei, a magyar emigránsok torzsalkodása, és egyszerűen tudomást sem vettek a Szent Korona tan-vagy a kommunista propaganda finomságairól.

(Fordította: Egry Gábor)

¹⁶² Uo.